

Gerold László

Istenek és bérgyilkosok között

Gion Nándor, az elbeszélő

Irodalmi tevékenységét a hatvanas években Gion Nándor glosszáíróként, kritikusként kezdte az újvidéki *Képes Ifjúság* hetilap *Symposion* című mellékletében, illetve az ebből kinövő folyóiratban, az *Új Symposion*ban. Hogy ezekben az írásokban ott rejtőzött a későbbi prózáiró, azt a gördülékeny fogalmazásmód és könyvkritikáinak esszészzerű jellege már jelezte. Érezte akkor talán inkább, mint tudta, hogy az esszétől lehet a legkönnyebben átlépni a szépprózába. De erre utal az is, hogy a kamaszkori verspróbálkozás kudarca után novellákat írt (nemrég került elő két novellát tartalmazó diákkori füzete), és vitt az egyik hetilap szerkesztőségébe, amelyek álnéven jelentek meg. Gion a kritikáirást iskolának tekintette, ahol az írás tudományát, a szakmát tanulhatta. Startkő volt, melyről a novella s a regény vizeibe ugorhat: *„Amikor már úgy éreztem, hogy szakmailag is eléggé felkészültem, és nagyon-nagyon türelmetlen voltam, akkor nekiszaladtam a szépprózájának”,* nyilatkozta évekkel később. Számára a kritikáírás elsősorban a mesélésre való képesség próbája volt. Azt szerette volna megtudni, van-e készsége arra, hogy szépíró legyen. Amikor 1987-ben Déry-díjat kapott, így vallott: *„Szeretek mesélni. leginkább igaz történeteket. És olyan dolgokról, amelyeket fontosnak tartok. Meggyőződésem, hogy a történetek megfelelő leírása és egymás mellé állítása hatásosabb a hosszan tartó magyarázatoknál. És megenged bizonyos fegyelmetlenséget, amire nekem szükségem van. Magam is az ilyen könyveket szeretem olvasni. Magam is ilyen könyveket próbálok írni.”*

Kezdetől fogva a mesélés vágya munkál benne. A fenti nyilatkozat adásakor nem vitás, hogy elképzelése sikerült, már többkötetes, sikeres prózáiró, aki három pályázaton – egyszer novelláért és kétszer regényért – is első díjat kapott.¹ És a könyveivel foglalkozó kritika Giont egyértelműen a mesélő, a mesélni tudó prózáírók egyre szűkülő körébe helyezte, olyan írónak látta, akinek nemcsak modora és stílusa, hanem saját írói világa van.

Miről írja első novelláit Gion a *Symposion*ban és az *Új Symposion*ban? Hermesről, Arakhnéről, Izsakhárról, a névtelen teherhordóról, Ahasvérusról, mesél a görög mitológiából, a Bibliából, az *Ezeregy éjszaka* meséiből ismert alakokról. Csupa olyan szereplőről, akiről mesélni lehet, s akiről az író az alapul szolgáló történet mitológiai, mondái vagy történelmi ismeretek mellett is szabadon költetheti a mesét, alakíthatja történetüket.

Első, nyomtatásban megjelent novellájában Hermesről mesélt, aki *„az istenek követe, a halottak alvilági kalauza, a kereskedők, vándorok, szónokok, atléták, feltalálók, szélhámosok és tolvajok istene”,* s akinek alakját miután bemutatja – *„Hegyes szakállal, hírnöki pálcával a kezében, útikalappal a fején, szárnyas saruval a lábán”* –, Gion az *Odüsszeiából* és az *Aeneasból* vett idé-

* Gion Nándor összegyűjtött novelláinak utószava. A kötet a Noran-Libro Könyvkiadónál jelenik meg 2011-ben a Könyvhétben.

zetekkel kívánja hitelessé tenni, jelezve, hogy ez a különös figura isten ugyan, de „nagyon emberszabású”; olyannyira, hogy talán nem is isten, csak ember, ki a „*darvak repüléséből elleste a betűvetést. Elkészítette az első lantot – művészetet teremtett az emberek gyönyörködésére*”. Hogy a végén leszögezzé, Hermes olyan isten, aki minden istent túlélt, mert „*lelkét a földön hagyta*”. Ez a magyarázata, hogy az emberek szeretik, s nem félnek tőle.

Mesélt Arakhnéról, a festőmester ügyes kezű szövőnő lányáról, akit a mitológia szerint maga Pallasz Athéné, jóllehet a lány a tanítványa volt, a nevének megfelelően pókká változtatott, mert szövőversenyre merészelt vele kelni, és irigységből, mert a lány szóttese éppen olyan szép volt, mint az övé, örökös szövés-fonásra ítélt. Ám ennél is nagyobb büntetés volt Arakhné számára, hogy művész helyett mesteremberként „*Közszükségleti cikkeket gyárt sorozatban*”, miközben megkeseredettségében még rútabb lett, s alattomosan bosszúra vágyott.

Különösen szívesen mesél Izsakhárról, ki a Bibliában Jákob tizenkét fia egyike, s mint ilyen, Izrael egy nemzetségének feje, akit Gion azért kedvelt, mert neki „*jutott a legmostohább sors a bibliai testvérek közül*”, ahogy M. H. J., Gion későbbi írószereplője (alteregója?) fogalmaz, aki háromkötetes regényt tervez Izsakhárról, azzal a szándékkal, hogy utólag megszépítse az életét. S bár a regény nem készül el, de a novella töredékeiben beépül Gion Izsakhár című évtizedekkel később megjelent művébe. Amit a téma kiindulópontjának tekinthető első Izsakhár-közlésből megtudunk, az Jákob és fiainak a Biblia epizódjait átmesélő története a magányos férfiről, aki nemegyszer igen banális dolgokról, a harmatról, a mezőről énekelve próbált vigasztalódni, de ezt csak azután tehette, amikor a vele szigorúan s igazságtalanul bánó Apa meghalt, aki Izsakhárra, mikor ez álmodozva énekelt a „*Nagy Tórol [...] ahol fatöncök úsznak a vízen, lassan, ráérősen és csillogó hátú halak álmodoznak a hajladozó vízinövények között*”, csak „*megütközve nézett*”, majd „*kurtán visszaparancsolt a karámhoz*”.

Mesél az *Ezeregy éjszaka* meséiből ismert névtelen teherhordóról, aki művelt ember volt, jól ismerte a költészetet, de ő maga verset sem tudott írni, örök életében csak kosarat cipelt, halálát mégis a költészet okozta.

És mesél Gion egy legionáriusról meg társáról, a Nagy Színészről, aki a „*füstös, halszagú kocsmában*”, hol szombatonként sűrű vörösborot isznak a „*mosdatlanszájú rakodómunkások*”, szavait az asztalra rakta, „*a pislákoló gyertya köré*”, meg a füstös levegőbe rajzolta őket. („*Formás, tetszetős szavak voltak, alig tudtunk lélegzeni tőlük.*”) De akinek a császár kitépette a nyelvét, mivel egyfolytában mesélt, és „*nagyon sok verset tudott*”, mert aki bűvölni tud a szavakkal, s verseket olvasva álmodozik, veszélyes a hatalom embere előtt, annak a császár észjárása szerint ki kell tépni a nyelvét.

Legtöbbször azonban Ahasvérusról, a bolygó zsidóról mesél, kinek története allegória, akkor is, ha az örök várakozás, s akkor is, ha az örök vándorlás legendája fűződik hozzá. Így tárgyalja a népmonda. Lett légyen Ahasvérus büntetése a várakozás vagy a vándorlás, mindkettő a vezeklés formája. Gion novelláiban mindkét lehetőség felmerül Ahasvérus számára, aki állandóan úton van, de akit az író megértő rokonszenvvel ábrázol. Tűnjön fel éppen Rómában, ahol a „*nagyszabású csavargó*” egy vörös szemű suszter műhelyébe téved, s miközben a jeruzsálemi varga régi mesterségét folytatva „*kényelmes bőrpapucsokat*” csinál, megfordul benne, hogy legalább két hétig szívesen itt maradna, és szépeket álmodna. De továbbáll. Eljut a kopár hegyek közé, s rátalál egy városra, ahol látván „*a ruganyosan lépkedő, apró termetű lányokat, [...] akik kiabálva, könnyedén kapaszkodtak fel a széljárta, szűk utcákba*”, s akik ránevettek, és meglátván az öregembereket, „*akiknek szögletes arcára bonyolult hieroglifákat rajzolt a keleti szél, és akik olyan egykedvű nyugalommal üldögéltek a házak előtt, mintha a régi kódexíró szerzetesek elszegényedett leszármazottjai volnának*”, ugyan csak szívesen időzne hosszabb ideig. De sorsa innen is tovább úzi, például Ferrarába,

melynek határában a „fagyalbokrok között [...] megtalálta az első halványkék ibolyát”. Majd innen W.-be, „a régi egyetemi városba, ahol lehajtott fejjel járkáltak a fiatal teológusok”, akik „az ünneplőbe öltözött” emberekkel együtt „borzongva néztek a poros ablakú padlásszoba felé, ahol Ahasvérus meghúzódott”, s ahol mikor egy éjszakán „Sok apró szemű, fehér hó hullott [...], puhán és zajtalanul lépkedett a Halál”, aki „egy jótáplált kóborló szerzetes volt, sötétbarna csuhában, Péternek, Jánosnak, Pálnak vagy minnek hívták”, és miközben „Elnyúlt csuhája alól borosüvegeket szedett elő”, azt mondta a haldokló Ahasvérusnak, szívesen megtanítja „néhány népdalra, amelyek arról szólnak, hogy az ember csak akkor lehet igazán boldog, ha reménytelenül szerelmes”, majd azzal a megjegyzéssel távozott, hogy az „emberek szeretnek meséket kitalálni”.

S ezzel véget is ér Gion négy részből álló novellaszorozata, amit az Ahasvérus-téma kimeríthetlensége ellenére sem folytatott – jöllehet néhány későbbi szövegének hősei közül többen is, mint az *Ezen az oldalon* Kordován nevű késdobálója vagy a szenttamási regénytetrológia főszereplője, Rojtos Gallai István, Ahasvérus utódainak tekinthetők –, amíg azonban foglalkoztatta, kiváló alkalom volt számára arra, hogy mesélésre való tehetségét próbára tegye. „Meg kellett bizonyosodnom, hogy át tudok mesélni régi történeteket, még ha nem én találtam is ki őket, olyképpen, hogy mégis új történetekké váljanak”, nyilatkozta. És az sem mellékes, hogy közben kedvét leli a mesélésben („Örültem, hogy mesélhetek róla, mindennapi ügyeiről, melyekbe persze én is igyekeztem belopni korszerű utalásokat”), valamint, hogy keresi és rá is talál arra az elbeszélői hangra, sőt modorra, amely majd későbbi műveit, regényeit, novelláit jellemzi. Már kezdetben megmutatkozik hangulatteremtő készsége, s az, hogy szereplőit néhány szóval helyzetbe tudja hozni, pontosabban helyzeteket teremt, ami későbbi munkásságának szintén egyik alapvető ismérve lesz.

Ahogy előbb a mitológiából vagy mondákból merít, ugyanúgy használja fel később a szenttamási tényanyagot és a családi történeteket, vagy majd a kilencvenes évek pesti novelláiban a balkáni háborúkkal kapcsolatos vonatkozásokat. De azok a hősök, akikről Gion első szövegei íródtak, a lantos Hermész, az öröklé nyugalatlan Ahasvérus, a magányos Izsakhár, vagy a verseket kedvelő teherhordó felismerhetően együtt előképei a sokak által az életmű csúcscsúcsának tekintett szenttamási regénytetrológia főszereplőjének, a nyugtalan természetű, citerás Rojtos Gallai Istvánnak. Míg az ügyes kezű Rézi első változata talán Arakhné, a szövőlány, Izsakhár pedig M. H. J. képében, illetve a pesti novellák írójában akárha magát a szerzőt is előlegezi. De ami minden alakbeli folytonosságnál lényegesebb, hogy már Gion első írásai is arról szólnak, ami az egész életmű alapkérdése, központi motívuma: a boldogság utáni vágyról. Minden ennek érdekében történik: a meséléstől a szereplők kiválasztásáig. A Gion-opus kulcsszava a boldogság. Ezt keresik az első írások mitológiai, mondai alakjai, akik valójában nagyon is emberszerűek, isteneknek másodrendűek, s ezt keresik majd a szenttamási világban élő novella- és regénybeli szereplők is, akikre Gion akkor talált rá, amikor csöndesen elbúcsúzott a múlttól és visszalopakodott saját világába. Gion prózájában akkor következett be a váltás, amikor felismerte, a komolyan akarja „művelni az írósgót”, akkor – ahogy fogalmazott – „ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nem csak könyvekből és festmények reprodukciójáról” ismer.

Ha a Gion-próza további alakulását kívánjuk felvázolni, azt látjuk, hogy a bibliai, a mitológiai témák után a hatvanas évek végétől több irányban is keresi azt az utat, melyen haladva folytathatja írói munkásságát. A *Keresztívő a Keglovics utcából* és a *Példabeszéd a szelídített állatokról...*, mindkettőt 1966-ban írja, szereplők és helyszín tekintetében az *Ezen az oldalon* (1971) című kötet csírái. A pályadíjnyertes *Olyan, mintha nyár volna* (1968) című novellát követően mindennapi kis témák iránti érdeklődését, vonzódását példázó szövegeket publikál. Ezekben olyan élethelyzetek és szereplők novellává formálására vállalkozik, amelyek, akárcsak évente sorjázó regényei (*Kétéltűek a barlangban*, 1968; *Testvérem, Joáb*, 1969; *Engem nem úgy hívnak*, 1970), a mindennapi valóság és életrajzi vonatkozások alapján

íródnak, ahogy ezt az *Ezen az oldalon* novellái, majd a *Virágos katonával* (1973) induló négyrészes szenttamási regényfolyam mutatja.

Az *Ezen az oldalon* színhelye a Keglovics utca, pontosan fél utca, valahol egy kisváros legszélén. Afféle bácskai világvége. Egy sor ház, s vele szemben a pusztulásra ítelt temetők. A református, amelyet „mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető”. De mivel már „legalább húsz éve nem hoztak” egyikbe se „egyetlen halottat sem, a sírokat benőtte a fű, a papsajt és a kutyatej, a szép márvány sírköveket pedig büdös juharfák” övezték. A temetők mögött kis folyó kanyargott, mely nyáron „békalencsével és zöld hínárral” teli, s a hínárban, „ha nagyon meleg van, fehér hasú, apró halak döglődnek”, és „sokszor még a temetőnek is döglött hal szaguk van”. A majdnem élet találkozik itt a folyamatos elmúlással. Ilyetén a Keglovics utca nem csak valóság, bár az is, hanem jelkép is, jelképes világvége. Egy tócsányi nyugalom, ahonnan nincs tovább, és ahonnan nincs vissza.

A Keglovics utcának sajátos embertenyészete és sajátos légköre van.

Itt él Romoda, az ácsmester, aki felesége halálát okozta azzal, hogy senkire sem hallgatva beköltöztek az új, de még nedves házba, ahol a gyenge fizikumú asszony megfázott, s meg is halt. Ezt követően pedig Romoda a magára maradottak makacosságával mindent megtett annak érdekében, hogy saját felelősségét áthárítsa másra, történetesen Bergerre, a gyepszéli asztmás „feltalálóra”, aki szüntelenül csodálatos találmányokon törte a fejét, de még soha semmit sem készített el. Kiszámítható volt, hogy Romodáéknak sem csinálja meg a petróleummelegítőt, amellyel szárazzá, lakhatóvá tehetné volna a keservesen felépített házat, holott jól tudta, az egyezés szerint mi vár rá: egy magasba nyúló akácfa ága. Itt él továbbá Kis Kurányi, a mások kárán szórakozó senki kis ember. Az áldott türelmű Szent János, a méhész, aki az orránál nem lát tovább, s jóságba révült fanatizmusában azt sem veszi észre, hogy lánya, a kamaszok által csodált szép és tiszta Szent Erzsébet elkurvul. Opana, a púposá deformálódott zsákoló. Rozmaring Bandi, az egykori híres korhely. A borbélyból téglagyári fűtővé süllyedt Dobre, ki csak szombatonként űzte tanult mesterességét, amikor az utcabeli férfiakat és a téglagyárban dolgozó munkásokat nyírta, borotválta. Továbbá Madzsgáj, a megfáradt öregember, aki partizán századosként a háború után egyetlen pisztollyal a kezében bátran űzte ki a község házára befészkelődött háborús haszonlesőket és harácsolókat, majd jegyzőként nagy-nagy türelemmel és megértéssel hallgatta az emberek panaszait, míg végül bele nem rokkant a másokkal való törődésbe, és a község eltartottjaként egy menedékszobában húzódott meg az egykor nagyon gazdag Várynál, aki a nálánál jóval fiatalabb feleségét egy bordélyból váltotta ki, és most kénytelen túrni, hogy házából az asszony nyilvánosházat csináljon. Itt él a félhülye Sebestyén gyerek is, akinek papírja van arról, hogy nehézfejú, de aki tud sírni, amikor a számára fontos szépséget, a német temető legszebb halottját, Schladt Gizikét ábrázoló fénykép megsemmisül. Ide jön, s marad itt rövid ideig, mivel sehol sincs sokáig maradása, Kordován, a késdobáló, aki nagy sikereiről mesél, holott csak álmodozó, szerencsétlen kókler, de akinek jelenléte, meséi és Várynéval folytatott viszonya igencsak felborzolta a Keglovics utca eseménytelen nyugalomát. És naponta itt halad át Adamkó, a téglagyári munkás, kinek lábát tönkretette a hideg sár, abbéli hitét pedig, hogy a gyár az övé (is), az idő és az emberek csúfolták meg, s aki miután munkahelyéről elbocsátják, kénytelen túrni a félhülye Sebestyén gyerek csúfolódó kiáltozását: „Miénk a gyár!”

Csodabogarak gyűjteménye Gion Keglovics utcája, afféle rezervátum, mondhatnánk, amit az írói fantázia szült, ha nem tudnánk, hogy az efféle fél utcák és félresikerült emberi sorsok, vegetáló, az élet peremére szorult emberek – léteznek, szinte minden falu és (kis) város szélén megtalálhatók, hogy a valóságban számos Keglovics utca van, ha nem is szakasztott olyanok, mint a Gion számára modellül szolgáló szenttamási Zöld utca, ahol gyerekkorát töltötte.

Állóvízszerű életkép, mondhatnánk, ahol nem történik semmi, holott a kis közösségen belül is konfliktusok vannak, és összetűzésbe kerülnek a rajtuk kívüli világgal is. Nem szeretik azokat, akik a közeli téglagyárban dolgoznak, s a hangoskodó Adamkóhoz hasonlóan felferik a féltucányi világ nyugalalmát. Ezt elkerülendő árkot ásnak, hogy (fél) utcájukban ne járhassanak a hídépítők munkagépei, majd felgyűjtják a hidat, amely összekapcsolná őket a településsel. Ugyanakkor egymással sem élnek békességben. Együtt élnek, mert nincs más választásuk. Az öreg Madzsgáj, akit kifárasztottak az emberek panaszaival, kérdezi Rozmaring Banditól, az egykor híres korhelytől, amikor egy éjszaka az ablakon bekopogó Szent Erzsébet közli vele, hogy enged villanyszerelő szerelme csábításának, s elmege: „*Te nem szeretnél elmenni innen?*” A válasz: „*Hova a fenébe mennék? [...] Utálom ezt a házat, de hova a fenébe mennék?*” Nincs is hova ebből a kényszerből összezárt emberek közösségéből, amely nem is közösség a szó nemes értelmében.

Ha a Keglovics utca különös világa, embertenyészete mögé nézünk, óhatatlanul két olyan mozzanattal szembesülünk, amelyeket a Gion-opus szinte egészére egyaránt jellemzőnek, érvényesnek tekinthetünk. Az egyik a színhelyek és szereplők körének megválasztásából adódó zártság, az a szigorúan behatárolt világ, amelyben regények, novellafüzérek, -ciklusok és novellák alakjai élnek az író által elmesélt életük mindennapjait. A másik az a Gion által kedvelt műfaji ambivalencia, amely elsősorban műveinek kritikusi számára jelent(het) dilemmát.

A kettő minden látszat ellenére szervesen összetartozik.

Zártságon olyan színhelyen élő kisebb és nagyobb közösségeket kell érteni, amelyek számára élettér egy (fél) utca, egy falu vagy kisváros, ennek néhány utcája, egy-egy körzete, folyó- vagy csatornapart, műhely, börtön, vagy éppen Pest meg Buda egy-egy kerülete, néhány utcája, esetleg lakóháza, villája, ahol az élet peremén tengődő emberek próbálják ügyeskedve, számukra úgy-ahogy elfogadható módon élni az életüket, ahol fiatal emberek baráti társasága keresi helyét a nap alatt, élettapasztalatokat gyűjtve kamaszok jutnak el a felnőtté válásig, ahol nemegyszer komoly veszélyt jelentő történelmi események zajlanak, követik egymást stb., stb. Ahol az adott tér és a benne levő szereplők szoros összetartozása eredményeként, egymásra utalása következményeként sajátos, de ugyanakkor sok szempontból általánosnak is tekinthető, tér- és időbeli, mind földrajzi, mind történelmi vonatkozások tekintetében körülhatárolható, jellemző (mikro)közösség(ek) jön(nek) létre.

A Gion-opusban először az *Ezen az oldalon* kapcsán merül fel a szövegek ciklusba rendezésének kérdése, jóllehet már kezdetektől felismerhető bizonyos novelláknak szereplők által történő lehetséges összetartozása. Gondoljunk a szépprózával való első próbálkozások idején írt Ahasvérus-történetekre, amelyeket a közös főhős alapján akár a később oly gyakori s jellemző szerkesztési eljárás, elv csírájának tekinthetünk. Az *Ezen az oldalon* követően viszont, a regényeket leszámítva, szinte állandó strukturális egységként jelentkeznek a több szöveget összekapcsoló szerkesztési eljárás.

A magyar irodalomban, ahogy irodalomtörténetünkéből tudhatjuk, Mikszáth Kálmántól, Cholnoky Viktoron, Krúdy Gyulán, Kosztolányi Dezsőn át, majd később a huszadik század kilencvenes éveiben gyakori, bár nem domináns eljárás a prózai szövegek ciklusokba szerkesztése. Ezzel szemben elméleti irodalmunkban a novellaciklus műfaji tárgyalása meglehetősen ritka. Mind a mai napig nem alakult ki a novellaciklus poétikája, ami látható abból is, hogy a formát eddig legalaposabban körbejáró tanulmány szerzője² sem tudja egyértelművé tenni, milyen kritériumok alapján történjen ennek a strukturális egységnek a pontosítása, illetve melyik megnevezés a legmegfelelőbb. A témát gazdag nemzetközi szakirodalom alapján áttekintő dolgozatban a két szélső pontként megjelölt novelláskötet és regényszerű forma között előforduló terminusok a novella/elbeszélésciklus, a novellasorozat, a novellafűzér, a novellacsoport, illetve a szövegcsoport, attól függően, hogy az idézett

kutatók közül vizsgálódásaik során ki melyiket véli legmegfelelőbbnek. Hasonlóképpen utal a műfajiság problematikusságára a Gion-életmű recepciója is, ami még bővíti a lehető műfaji megnevezések körét. Novellaciklus és -fűzér mellett találkozzunk a regényszerű vagy regényes novellafűzér, a legendafűzér, a legendafűzér-regény, elbeszélésűjtemény, elbeszélések sorozata, vagy a már nem regény, még nem regény műfaji „kategóriákkal” is. Tehát a besorolás szembevetően változatos, de mondhatnánk, inkább esetleges vagy önkényes. Ahány kritika, annyiféle megnevezés fordul elő a huszonnégy szövegből álló, ezen belül hat négyes egységre osztott korpusz kapcsán. Ezt az első kiadás tartalommutatója sorközökkel érzékelteti is (kötetünk is ezt veszi át), amit a *Jéghegyen, szalmakalapban* (1998) című válogatott novellákat tartalmazó Gion-kötet, mely az *Ezen az oldalon* második, első magyarországi kiadása, viszont nem vesz figyelembe, holott semmiképpen sem csupán formális írói megoldásról van szó. A hat, egyenként négy-négy szöveget tartalmazó szerkezeti egység ugyanis minden esetben ugyanúgy épül fel. Ahogy az életmű áttekintését bemutató könyv szerzője³ fogalmaz: minden négyes tagolású egységen belül „az első két novellaszerű (gondolom: talán, mert önálló novellaként nem állnak meg – G. L.), egymáshoz kapcsolódó szöveget követi mindig egy-egy rövid helyzetrajz, pillanatkép, jelenet, ami nem mindig kapcsolódik a két megelőző íráshoz vagy a következőhöz (viszont kapcsolatban lehet – szerintem: van is! – a kötet más írásaival), majd következik az eddigieket némiképp értelmező, a ciklusban középpontba állított szereplő jelenbeli magatartását múltbeli történésekkel megoilágító, magyarázó elbeszélés”. Ez a hat *Régi megható történet...*, melyek közül öt, a félhülye Sebestyén gyerekről szóló utolsót kivéve, önálló novellaként is olvasható. Így jön létre az a sajátos nagy struktúra, amely hatszori ismétlődő eljárás folytán féltucat azonosan felépített kis ciklust foglal magában. Annak ellenére azonban, hogy a kötet szerkezetileg egy nagy ciklusból és hat kis ciklusból áll, mégsem beszélhetünk zárt struktúráról. Ugyanis az egyes novellák közötti közelebbi és távolabbi összefüggések, az egyikből a másikba történő átívelések a szövegek különös lebegtetését eredményezik, ami a kétszeresen zárt szerkezet ellenére is nyitottságot biztosít. A kettősség az írónak a megformálásra választott anyaggal való birkózását példázza. Ez a műfaji ingadozás, egyesek szerint tétovázás, amely hol novellaciklus, hol „regény irányába” billenti el az adott művet, több formális szerkezeti kérdésnél, jóllehet az is, valójában alkotáslélektani problémát jelent. Gionnál ez úgy demonstrálódik, hogy bár a novellák (olykor csak novellacsírák, rövid történetek vagy anekdoták) az opus azon nélkülözhetetlen építőkövei, melyekből nagy s nagyobb prózakonstrukcióit (egész a regénytetralógiáig) felépíti, igaz történeteinek elemei, melyek azonban azzal, hogy szinte önálló életet élnek, megnehezítik a vágyott regényforma létrehozását, ami az író számára intenzív belső alkotói harcot jelent. Nem tud lemondani a novelláról, holott valójában regényt szeretne írni. Marad megoldásként a novellaciklus, melyben a kis formák megőrzik teljes vagy viszonylagos önállóságukat, ugyanakkor pedig akár regényre hajazó konstrukciók látszatát kelthetik. Ezért nehéz eldönteni, mi regény, s mi „csupán” novellaciklus. Míg a szenttamási sagának is nevezett regénytetralógia (*Virágos katona, Rózsaméz, Ez a nap a miénk, Aranyat talált*)⁴, akárcsak a *Kétéltűek a barlangban*, a *Testvérem*, *Joáb*, a *Börtönről álmodom mostanában*⁵, vagy az életműkiadás harmadik kötetének⁶ hat ifjúsági regénye közül öt (*Engem nem úgy hívnak, Postarablók, A kárókatonák még nem jöttek vissza, Sortűz egy fekete bivalyért, Zongora a fehér kastélyból*) esetében nem vitás a műfaji besorolás, kivétel nélkül regények, illetve kisregények, addig a regények közé sorolt *Izsakhár* (1994), vagy még inkább *Az anyagi vigasság* (1985), amely az ifjúsági regényeket tartalmazó kötetben kapott helyet, már nem nevezhető egyértelműen regénynek.

Az utóbbi első kiadásának belső címlapja szerint novellákat tartalmaz. Az egyes szövegekben vezérszólamként vissza-visszatérő, a könyv címévé is tett anyagi vigasság, mert inkább hangulati, mint gondolati szimbólum, kevés ahhoz, hogy a hét novella olyképpen

egységesüljön regénnyé, ahogy a szenttamási kálvária egyik stációfestményén látható virágos katona titkának megismerése, illetve a rózsaméz megszerzésének vágya regénnyé szervezi az egyes epizódokat, vagy ahogy az *Ezen az oldalon* rendhagyó főszereplője, az emberi viszonyokat generáló Keglovics utca betölti a novellák ciklusba szervezésének szerepét. Hogy a hét szövegnek nincs elegendő tartalmi, gondolati töltete, hogy egységes regénnyé szerveződjenek, arra, a kötet súlytalanságára Gion is utalt.

Hasonló gondjai voltak Gionnak az Izsakhárral is, amelyet – bár nem kötetünkben kapott helyett – a gioni szerkesztéstechnika kapcsán mégsem mellőzhetünk. Az életműkiadás szerint regények közé sorolt kötet csak részben elégti ki a műfaj követelményeit. Tény, hogy az író alteregójának tekinthető Holló M. J. személyében figurál a kötet kilenc szövegét összefogó főhős, s ebből adódóan egységes nézőpontról is beszélhetünk. Ugyanakkor több kritika szerint is szerkezetileg laza alkotás, s illetén inkább novellasorozattá rendezett változat, mint regény, amit alátámaszt az a tény, hogy a szövegek egyetlen kivételével önálló novellaként is megjelentek, valamint hogy a hagyaték tanúsága szerint Gion többféle kötet szerkezetet közül döntött a megjelent változat mellett, amit csak nyomtatékosít az írónak az a megjegyzése, hogy a könyv szerkezetileg „kissé felszabdalódott”, és ezért a novellákat később próbálta egységes köteté (regénnyé?) „összefűzni”. Műfaji megítélés tekintetében nagyon hasonlít az *Izsákhárhoz*, de nem a regények közé, hanem ide, a novellákat összegyűjtő kötetbe sorolt *Mint a felszabadítók* (1996), melyet a kiadó, amint a belső címlap tanúsítja, elbeszéléseként jelentetett meg, jöllehet a tizenöt szöveget a közös főhős, Irmay József asztalosmester és az írárok háborús tematikája, valamint a keretes szerkezet (Gion többször él vele) szorosabbra fűzi annál, semhogy csupán elbeszélésgyűjteménynek tekinthetnének. De találkozunk olyan kritikusi érveléssel⁷, mely szerint bár a kötet „*valahol a novellafűzér és a regény között tétovázik*”, regényként is olvasható. Erre a főszereplő narrátort jellemző tulajdonság, a részvét ad módot: „*A történetek, melyek kronologikusan számolnak be életének egy-egy epizódjáról, Irmay József szeret és megcsalattatik (»Jó lélek költözött beléjük«, »A mimózákat nem szabad késsel bántani«, »Március«, »Halk szavú tisztességes lányok«), megsajnálja a szomorúakat és valahogy segít rajtuk (»Jó lélek költözött beléjük«, »A mimózákat nem szabad késsel bántani«, »Rádió és gumibot«, »Mint a felszabadítók«, »Nemzeti színek«, »Halk szavú tisztességes lányok«). Irmay József a saját életében mindig csalódik, megcsalattatik, s bár másokon képes segíteni, egy kicsit mindig kívül marad, munkája és részvéte által van jelen a világban, és így jut el, észrevétlen természetességgel, a bibliai József szerepéig: mire végigmondja történeteit, rájövünk, hogy József élettörténetét olvassuk. Utolsó »saját« elbeszélésében (nem inkább regényepizódjában? – G. L.) vállalja a kancsal madonna (Kopilovics Marika) törvénytelen gyermekét, ebben a történetben azonban Mária és József fia nem megoált, hanem fegyvercsempészé avanszált tizenéves tömeggyilkos.*” Ez is a kötet egy lehetséges olvasata.

Most, miután sorba vettük az opus műfaji tekintetben különbözőképpen meghatározható köteteket, térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, amely ezt a szemlét indokoltta tette. Nevezetesen: mi értelme lehet/van a műfaji kérdés ilyen mértékű áttekintésének? A válasz: a műfaji besorolás nélkülözhetetlen ahhoz, hogy lássuk, szövegegészként hogyan működik egy-egy Gion-kötet. Ha tisztáztuk a kötetek műfaji jellegét, akkor olyan kiindulópontunk van, alappal rendelkezünk, amely segítségével elemezhetjük az írói szándék megvalósításának mértékét, azt, ami a műre koncentráló kritika elsődleges feladata.

Ha elfogadjuk az elbeszélésciklusok kialakulását és működési mechanizmusát tárgyaló tanulmány⁸ kínálta felosztást, amely szerint van „(1.) folyamatos egészként megalkotott, (2.) sorozattá rendezett és (3.) ciklussá kiegészített” típus, akkor megállapíthatjuk, hogy Gion novellái, elbeszélései közül az *Ezen az oldalon* és a nyolcrészes, eddig csak újságban megjelent krimi, *Történetek egy régi forgópisztolyról*⁹ az első, a *Mint a felszabadítók* és az *Izsákhár* a második, míg *Az anyagi vigasság*, illetve zömmel a hagyatékban maradt szövegeket

tartalmazó posztumusz kötet, a *Mit jelent a tők alsó?* a harmadik változatot képviseli. Más szóval a regényeket leszámítva az elbeszélések és novellák szinte teljes korpuszára érvényes az egységes struktúrába szervezés írói szándéka, történjen ez akár tematika, szereplők, hely és idő, kiemelt motívumok alapján, egyrészt a valóság és a poétika szimbiózisát, másrészt pedig az író életszemléletét és eszközeinek egységét példázza, együtt azt a nagy narratívát, amely biztosítja az opus részeinek szerves összetartozását.

Hogy a megírandó hallott és személyesen ismert tények, valóság és az író életszemléletének, világlátásának egységét az elbeszélések/novellák összetartozó rendszerében lehet létrehozni, azt könyvnyi ciklusok mellett a szerző novelláskötetei is tanúsíthatják, melyekben szintén felismerhető a szereplők, a helyszín, vagy bizonyos motívumok alapján való összetartozás, még ha ez kevésbé is szoros, mint amikor a szövegek ciklusokba rendeződnek. Amint már említettem, ez a szépprózával való első próbálkozásokban is észrevehető. S a tendencia, miszerint – amint egy kritikus¹⁰ szellemesen fogalmaz – Gionnak „legalább két írásra van szüksége, hogy egy-egy novellahóst vagy írói helyzetet érvényesíthessen”, részben folytatódik Gion első, *Olyan, mintha nyár volna* című novelláskötetében, melyet fölöttébb vegyesen fogadott a kritika. Egyfelől megtorpanásnak látták, másfelől pedig a megújulás lehetőségét üdvözölték benne. Azok az 1974-ben megjelent kötetet megelőző művek, két-két felnőtt és ifjúsági regény és az *Ezen az oldalon* című novellaciklus sikere alapján vélekedtek, ezek viszont a fordulat lehetőségét látva igyekeztek kiemelni a novellák újdonságot jelentő árnyalatait. Anélkül, hogy itt bármelyik résznek is igazságot kívánnék szolgáltatni, tanulságos arra a kritikára¹¹ is hivatkozni, amely más, sajátos pozícióból közelít s mond közvetett véleményt a kötetről, sőt Gion novelláiról. Kizárólag a *Különös ajándék* (1976) című antológiába sorolt szövegek (*Olyan, mintha nyár volna*, *Csillagok minden színben I. és II.*, *A postás, aki egy ujjal tudott fűtyülni* és *Patkányok a napon*) ismeretében mondja a kritikus, hogy a kötet szerzői közül „Gion a legkiforrottabb novellista [...], nem anekdotázik, sőt novelláinak alig van cselekménye, viszont tömören, nagyon hatásosan szerkeszt, s ami ennél is lényegesebb, remekül ért az atmoszférateremtéshez [...] Gion azt a novellatípust műveli, amely Goethe szerint a műfaj legmagasabb rendű változata: jelentéktelen, köznapi témát emel föl az előadásmód erejével”.

Ha már szóba hoztam az antológiáról írt kritikát, amely óhatatlanul összeveti, sőt valamelyest szembeállítja Gion novelláit más vajdasági írók szövegeivel (a kötetben Szirmai Károly, Sinkó Ervin, Majtényi Mihály, Herceg János, Csépe Imre, Saffer Pál, Németh István, Major Nándor, Varga Zoltán, Deák Ferenc, Holti Mária, Gobby Fehér Gyula és Brasnyó István szövegei kaptak helyet), akkor alkalom ez arra, hogy legalább jelöljük Gion helyét a vajdasági novelláírásban. Ezen belül az antológia megjelenéséig lényegében kétféle novellatípus létezett¹². A „*hagyományos törvényeket betartó, de szellemesen és jókedvűen mesélő*” változat, melyet elsősorban Majtényi novellisztikája képviselt, és a „*látomásokba, ködökbe, lírai helyzetekbe merülő*” Szirmai művelte változat. A hetvenes évektől, mivel mindkét változat felett eljárt az idő, amint Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István, Juhász Erzsébet, Bognár Antal, majd Balázs Attila novellái mutatják, újféle kísérletek tűnnek fel, melyekkel Gion, miközben megmaradt a hozzá legközelebb álló Majtényi képviselte mesélő változatnál, a ciklusszerkesztés nyújtotta egyszerre zárt és nyílt forma által mutat némi kötődést. Ezzel kapcsolatban szinte zárójelben említendő, hogy a kritika, inkább Gion regényei, mint novellái kapcsán, többek között García Márquez, Kundera vagy Bodor Ádám nevét is többször szóba hozza. A kolumbiai író neve a mesét és a valóságot egybefűző gioni realizmus kapcsán merül fel. Szerzőnk esetében a márquezi mágikus realizmusra kíván utalni a kritika, s nem is alaptalanul, mivel rá is jellemző a valóság határainak átlépése, a szürke mindennapok poétikai eszközökkel történő megemlése, amit Gion dúsitott realizmusnak nevez. S ami elsősorban a tetralógia első két kötetére, az ifjúsági regényekre és az

Ezen az oldalonra, a novelláskötetek közül pedig az *Olyan, mintha nyár volna* és *Az anyagi vigasság* szövegeire érvényes. Mondhatnánk úgy is, hogy kifejezettebben Gion újvidéki korszakában írt műveire, míg írói munkássága második, úgynevezett pesti korszakában ez a dikció módosul, egyre kevésbé jellemző. Ez vitathatlanul összefüggésben áll azzal, hogy Magyarországra költözésétől (1993) az ezredfordulóig írt novelláiban, elbeszéléseiben az addigi bácskai, szenttamási világot a kilencvenes évektől aktuálissá vált háborús tematika váltja fel. Annak ellenére azonban, hogy a háborús tematika az *Izsakhártól* a *Mint a felszabadítókon át*, kivált pedig a hagyaték megmentésére vállalkozó *Mit jelent a tök alsó?* című posztumusz kötetben olvasható szövegekben mind kifejezettebben jelen van, Gion, miközben az „*elveszett jugoszláv valóságtól búcsúzik*”¹³ – ez iránt, amint több megjegyzéséből látszik, nem sok rokonszenvet táplál –, nem háborús novellákat ír. Számára a háború elsősorban háttérmotívum, amely lehetővé teszi, hogy a délszláv térségben zajló eseményekkel összefüggésben, ezek nyomán, hatására írjon. A rendre gyilkosságokról, véres leszámolásokról (is) szóló, bűnügyi sztorikra hajazó novellák írásakor Gion olvasott, hallott anyagból dolgozik, amit saját fantáziáját mozgósítva formál irodalomná. „*Nagyjából valós történetek ezek*”, írja egy helyen, vagy ahogy egyik állandó „hőse”, Leonyid, az ukrán bérgyilkos kapcsán fogalmaz: „*a történet fele igaz, a másik felét hozzáköltöttem*”. Hogy azonban a fikció valóságnak lássék, maga is állandó alakja novelláinak. Az izgalmas történeteknek nemcsak narrátora, hanem aktív szereplője is. Sőt főszereplője, aki a regénytetalógia utolsó kötetének főhőséhez hasonlóan mindig ügyesen eligazodik a délszláv alvilág pesti útvesztőiben, azokban a véresen bonyolult történetekben, melyek vissza-visszatérő szereplői gyilkosok, elhíresült hidegvérű gonosztevők, délvidéki magyar menekültek, kamionos gyilkosságra szakosított muzulmán sofőr, a szerző egykori katonatársa, kínai üzletember, háborús nyereszkes, maffiózó, pénzben dúskáló aranyműves, szerb kocsmáros, magát prostitúcióból eltartó okos egyetemista lány, vizslató magyar rendőrtiszt, akik között ő éppen olyan talpraesett, mint az általa fölöttébb kedvelt vadnyugati ponyva hősei. Hat novellát szentel a Pestre menekült férfinak, aki egy budai villában dekkol, ahol az a dolga, hogy ingyenkosztért és kvártélyért képeket fessen a „*csak Fehérhajú Szabadkőművesnek*” nevezett világhírű vegyész mérnöknek, s kiverje „*házából a rosszindulatú embereket*”, de ír novellát a politikai viccek meséléséért viselt börtönbüntetésért, a délvidéki magyarok nemzetárulásáról, egy autórobbantásos leszámolásról, a pesti alvilág ügyeiről, az alságos balkáni testvériség leleplezéséről, fegyverkereskedelemről. Ugyanakkor az izgalmasan előadott, a szereplőket jól ábrázoló, a háttérrel érzékletesen festő történetek résztvevőjeként alkalmá nyílik arra is, hogy magánjellegű megjegyzéseket tegyen saját írói munkásságáról. Így állhat történetei középpontjába, kerülhet szoros kapcsolatba a két alaptoposz: a háború és a művészet. Az előbbi az agresszió, az erőszak képeiben demonstrálódik, az utóbbit pedig az irodalom képviselőjeként a szerző testesíti meg. Nincs ebben semmi meglepő, mivel Gion hol fiktív írófigura mögé rejtőzve, hol éppen a maga személyében régebben is gyakorta szerepelt regényeiben, novelláiban. Hogy élete utolsó évtizedében ez szinte állandósult, hogy önmagáról beszél mint „*a Vajdaságból Pestre került íróról, s arról, hogy milyennek tudta önmagát*”¹⁴, hol már-már megmosolyogtató önhittel, hol önironikusan, annak valós oka az elfogadtatás igénye, vágya, ami érdekében, elsősorban interjúiban, olykor túlzásokba is esik. Ettől függetlenül azonban az életmű zárófejezete, melynek novellái motívika és szereplők tekintetében akár laza kompozíciókba is rendezhetők, bár tematika szempontjából jelentős változást hozott azzal, hogy több szereplője Gion régebbi életterét, világát idézi, számára lehetőséget nyújt arra, hogy ne kelljen elszakadnia attól a közegtől, melyben majd fél évszázadot élt, s amelytől nyilván nem akart és nem is tudott volna teljesen elszakadni. Némi gonoszkodással akár azt is mondhatnánk, hogy a háború, amely szülőföldjéről őt elűzte, lehetővé tette, hogy íróként onnan ne szakadjon el. Továbbra is

megszállottan meséljen, mert mást nem tud, s nem is akar, mint tette az opus időben nagyobb és szerintem jelentősebb első hányadában.

ENDNOTES

- 1 A *Magyar Szó* pályázatának 1. díja 1968-ban az *Olyan, mintha nyár volna* című novelláért. A Forum Könyvkiadó regénypályázatának 1. díja 1968-ban a *Testvérem, Joáb* című regényért. A Forum Könyvkiadó ifjúsági regénypályázatának 1. díja 1969-ben az *Engem nem úgy hívnak* című regényért.
- 2 Hajdu Péter: *Az elbeszélésciklusok elmélete*. Literatura, 2003/2.
- 3 Elek Tibor: *Gion Nándor írói világa*. Noran, Budapest, 2009.
- 4 A négy regény közös kötetben *Latroknak is játszott* címmel a Noran életműsorozatában jelent meg, Budapesten, 2007-ben.
- 5 A három kötet, az *Izsakhárral* együtt, *Börtönről álmodom mostanában* címmel a Noran életműsorozatában jelent meg, Budapesten, 2008-ban.
- 6 Az életmű *Angyali vigasság* című kötete a Noran életműsorozatában jelent meg, Budapesten, 2010-ben.
- 7 Bényei Tamás: *Gion Nándor: Mint a felszabadítók*. Kritika, 1996/11.
- 8 Hajdu, i. h.
- 9 Magyar Szó, 1975. január 19-től 1975. március 23-ig.
- 10 Bányai János: *Írói szigorúság nélkül*. Gion Nándor. *Olyan, mintha nyár volna*. Magyar Szó, 1974. december 14.
- 11 Szávai János: *Különös ajándék*. Jelenkor, 1976/10.
- 12 Bányai, i. h.
- 13 Károlyi Csaba: *Mint a rétes*. Gion Nándor: *Mint a felszabadítók*. Élet és Irodalom, 1996. július 19.
- 14 Füzi László: „A lét örök meséi”. Gion Nándor kései elbeszéléseiről. Forrás, 2007/7.

JEGYZET

Kötetünk, az életmű negyedik darabja, Gion Nándor összegyűjtött novelláit tartalmazza. A szám szerint száztizenkét szöveg nagyobb hányadát a szerző kötetiből vettük át, kisebb részük pedig eddig csak folyóiratokban, lapokban és antológiákban jelent meg. Teljes egészében közöljük az *Ezen az oldalon*, az *Olyan, mintha nyár volna* és a *Mint a felszabadítók* című kötetek anyagát (műfaji tekintetben itt lehetne a helye az életmű más kötetibe sorolt *Az angyali vigasságnak* és az *Izsakhárnak* is!). Három novellát vettünk át a *Jéghegyen, szalmakalapban* című válogatott novellákat tartalmazó kötetből. Továbbá közöljük azokat a szövegeket, melyek a *Mit jelent a tők alsó?* című kiadványban olvashatók, s előtte kötetben nem jelentek meg.

Külön felhívnánk a figyelmet arra, hogy először itt olvashatók kötetben a pálya kezdetén írt novellák, illetve 1975-ben az újvidéki Magyar Szó *Kilátó* című heti irodalmi mellékletében közölt *Történetek egy régi forgópisztolyról* című nyolcrészes ciklus darabjai.

Az előbbiekkal kapcsolatban szükséges megemlíteni, hogy az eredeti közlést tartottuk tiszteletben, és helyesírás szempontjából nem írtuk át ezeket, ahogy elsősorban az egybe- és különírás tekintetében sem avatkoztunk be, illetve csak nagyon indokolt esetben tettük ezt.

A kötet szerkezetéről: ideális lett volna a novellákat keletkezésük sorrendjében közölni, erről azonban adatok híján, sajnos, le kellett mondani. De mivel a kiadó szerint az életmű novellakorpuszának minél teljesebb közlésére kellett törekedni, ez az elképzelés, úgy láttam, lehetőséget nyújt a gioni novellisztika alakulástörténetének bemutatására. Erre a kötetek időrendi megjelenése kínálkozott legmegfelelőbbnek, attól függetlenül, hogy a kötetekbe sorolt novellák keletkezésének valós ideje ezt a sorrendet némileg felülírja. Ezt próbáltam bizonyos fokig korrigálni azzal, hogy a szövegek után, ha erre adat volt, közöljük az első megjelenés helyét és idejét, illetve az antológiákban való megjelenést, ami a kutatók számára a novellák iránti mutatott érdeklődés szempontjából lehet hasznos eligazító. Ha valamelyik novella más címmel is megjelent, mint amellyel itt közöljük, azt is a szövegek utáni jegyzetben tüntetjük fel. Ahogy a tartalommutatóból látszik, kiadványunknak két olyan „fejezete” van, amelyekbe kötetben eddig még meg nem jelent novellákat kellett sorolni. Ezeket a *Mítoszok és mesék*, illetve a *Között* általunk adott cím alá vettük fel.